

УДК 347.73:336.271

ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ АМНІСТІЇ В ПРАВІ

Ірина ПРИХОДЬКО,

здобувач

Київського міжнародного університету

SUMMARY

The article discusses the development of the institution of amnesty in law, its evolution from exclusively criminal law institute, to the inter-branch institute. Stated that at the present stage the institute of amnesty as a manifestation of the principles of humanism and saving of criminal repression is fixed in the legal norms of most countries, where the procedure of the amnesty, the mechanism for their implementation, procedural peculiarities of application of amnesty, etc. Special attention is paid to the tax amnesty and its development in the USSR, in foreign countries and in Ukraine at the present stage. Based on the analysis of normative acts of Ukraine and opinions of different scientists made a conclusion about the inter-branch character of the amnesty, the specifics of which are determined by the norms of a particular branch of law.

Key words: amnesty, tax amnesty, branch of law, inter-branch institute.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається розвиток інституту амністії в праві, його еволюція від інституту виключно кримінального права до міжгалузевий інституту. Зазначено, що на сучасному етапі інститут амністії як вияв принципів гуманізму й економії кримінальної репресії закріплюється в правових нормах більшості країн, де визначено порядок оголошення амністії, механізм їх реалізації, процесуальні особливості застосування амністії тощо. Особливу увагу приділено податковій амністії і її розвитку в СРСР, у зарубіжних країнах та Україні на сучасному етапі. На підставі аналізу нормативних актів України й думок різних учених зроблено висновок про міжгалузевий характер амністії, особливості якого визначаються нормами тієї чи іншої галузі права.

Ключові слова: амністія, податкова амністія, галузь права, міжгалузевий інститут.

Постановка проблеми. Амністія (від грец. *amnesia* – забуття, пробачення) як інститут права була відома ще в Давньому Римі, де визначалася як “*abolition generalis personarum et causarum*” (лат. – повне пробачення осіб і забуття справ) і полягала в тому, що, згідно з розпорядженням вищого органу державної влади, стосовно певної категорії дій, що підпадали під кримінальне покарання, та осіб, які їх скоїли, дія кримінального закону призупинялася, тобто кримінальне переслідування або зупинялося, або взагалі не ініціювалося, а особа звільнялася не лише від покарання, а й від таких юридичних наслідків, як позбавлення певних цивільних прав [1, с. 23].

Актуальність теми. У світовій практиці амністію приурочували до якоїсь політичної події: в державах із монархічною формою правління – сходження на престол нового монарха, народження спадкоємця, одруження тощо; в державах із республіканською формою правління – заміни правлячої політичної партії тощо [2, с. 17]. Такі амністії в історії права отримали назву політичних амністій [3]. У деяких випадках «політичними амністіями» називають амністії стосовно осіб, притягнутих за скоєння злочинів проти держави, так званих «політичних злочинів», як, наприклад, політична амністія 1905 року (в 1905 р., після видання «Высочайшого Манифеста об усовершенствовании государственного порядка», в якому проголошувалася свобода слова, до С. Вітте прийшли редактори петербурзьких газет і журналів, які активно обговорювали амністію для осіб, котрі були позбавлені волі за «поношення царя і отечества», тобто за політичні злочини, й у цьому ж році було проголошено таку амністію) [4, с. 66]. Проте, як правильно підкреслює І. Соловйов, на сучасному етапі законодавством більшості країн заборонено переслідування осіб за політичними чи ідеологічними мотивами, тому політичної амністії як виду амністії щодо осіб, яких засуджено за політичними мотивами, не має взагалі [3]. Крім цього, заслуговує на підтримку позиція О. Шарапової, яка зазначає, що амністійний механізм регулюється

кримінальними, кримінально-процесуальними та кримінально-виконавчими нормами, а політичні події є лише каталізатором проведення амністії [2, с. 26].

Мета статті – розглянути розвиток інституту амністії в праві, його еволюцію від інституту виключно кримінального права до міжгалузевий інституту.

Вклад основного матеріалу дослідження. У Радянському Союзі в 1920–1930-ті роки амністії використовувалися для заохочення засуджених до плідної праці. Наприклад, на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16.04.1938 знімалася судимість із 600 колишніх в’язнів, які добровільно залишилися на роботах із будівництва каналу Москва-Волга [5]; відповідно до Постанови ЦВК та РНК СРСР від 14.07.1937, достроково звільнялися за ударну працю на будівництві каналу Москва-Волга 55 тис. ув’язнених [6] тощо. Амністія 1953 року, що проводилася після смерті І. Сталіна, була однією з наймасштабніших амністій у світі й передбачала звільнення фактично невинних у скоєнні злочинів осіб [7, с. 68]. Амністії 1960–1970-х років оголошувалися на честь річниць значних історичних подій, наприклад, на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про амністію в ознаменування 40-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції» від 01.11.1957 звільнялися певні категорії осіб, котрі підпадали під її дію [8]. В. Маляренко, А. Музика вказують, що в цей період прийнято 180 таких актів, які за своїм змістом певною мірою повторювались і не вирізнялось між собою інформаційним навантаженням [9, с. 63].

За визначенням О. Шарапової, формулювання цілей амністії та осіб, що амністувалися в СРСР, відбувалося під значним впливом ідеологічного фактору [2, с. 28]. П. Ромашкін указує, що акти амністії, які видавалися в СРСР, необхідно розглядати в нерозривному зв’язку із соціалістичною природою Радянської держави й завданнями, які поставали перед нею стосовно будівництва соціалізму та комунізму [10, с. 87]. На думку науковця, в основу актів амністії СРСР покладалася народний характер Радянської

влада, інтереси трудящих і принципи гуманізму, оскільки оголошення амністії було спрямоване на полегшення участі трудящих, які здійснили ті чи інші злочини випадково або несвідомо, звільнення яких від покарання не становило небезпеки для держави, стосовно яких держава передбачала завдання позбавлення їх пережитків і старих звичок, успадкованих від капіталізму, й виховання в душі комуністичної моралі [10, с. 88].

На пострадянському просторі амністії, дотримуючись радянської традиції, оголошували у зв'язку з якимись річницями (наприклад, у 1992 році в Україні оголошено амністію у зв'язку з річницею проголошення незалежності України [11], у 2006 році в Російській Федерації оголошено амністію у зв'язку зі 100-річчям створення Державної Думи в Росії [12] тощо).

На сучасному етапі інститут амністії як вияв принципів гуманізму й економічної кримінальної репресії закріплюється в правових нормах більшості країн, де визначені порядок оголошення амністії, механізм їх реалізації, перелік заходів кримінально-правового спрямування, передбачених законом про амністію, особливості дії амністії в часі, категорія осіб, до яких амністія не застосовується, процесуальні особливості застосування амністії, відмежування інституту амністії від інституту помилування тощо.

В Україні в ст. 92 Конституції передбачено, що амністія оголошується законом [13]. Поняття амністії, порядок оголошення амністії, визначення осіб, щодо яких поширюється чи не поширюється амністія, дія зазначеного закону в часі тощо як повного або часткового звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними в учиненні злочину або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили, закріплюється в ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 № 392/96-ВР [14]. У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) у ст. 86 передбачається, що амністія оголошується Законом України стосовно певної категорії осіб; законом про амністію особи, визнані винними в учиненні злочину обвинувальним вироком суду або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили, можуть бути повністю або частково звільнені від відбування покарання [15]. Крім цього, положення, що визначають механізм застосування амністії, закріплюються в ст. ст. 596, 607, 608, 611, 612 Кримінального процесуального кодексу України [16], ст. ст. 4, 18, 92, 140 Кримінально-виконавчого кодексу України [17].

Закріплення механізму амністії в різних нормативних актах частково зумовлює плюралізм наукових підходів щодо місця амністії в системі права. Так, одні науковці (К. Тищенко, М. Карпушин, А. Зеленцов та інші) розглядають амністію як інститут виключно кримінального права – як підставу звільнення від кримінальної відповідальності й кримінального покарання [18–20]. Інші науковці (І. Баранникова, Н. Дурманов, В. Скабицкий та інші) вважають, що амністія є інститутом конституційного права [21–26]. Ще одні науковці (О. Шарапова, Т. Белова) підкреслюють міжгалузевий характер амністії [2, с. 14; 27, с. 27]. Нам імпонує саме ця позиція, оскільки генезис інституту амністії свідчить, що вона застосовується не лише в кримінальному чи конституційному праві, а й в інших галузях права, насамперед у податковому праві.

Податкові амністії набули свого розповсюдження в другій половині ХХ ст., проте з'явилися вони ще в II тис. до н. е. в Давньому Вавилоні, де в середині XVII в. до н. е. було видано указ «Про справедливість» царя Амміадуки, в кому встановлювалося, що «царем установлено справедливий порядок у країні, тому збирач податків не має права вимагати сплати боргів із домогосподарств, тим більше із

застосуванням сили» [28, с. 18]. Проте дійсно першою податковою амністією була амністія, проведена відповідно до Декрету ВЦВК СРСР «Про амністію неплатників єдиного натурального податку» від 30.04.1923 [29]. Прийняття цього Декрету зумовлювалося історико-соціальними подіями того періоду: введенням єдиного натурального податку на продукти сільського господарства (Декретом ВЦВК і РНК від 17.03.1922) [30], постійним збільшенням ставок цього податку та масовими ухиленням від його сплати, що потягнуло значне зростання кількості осіб, які притягувалися до кримінальної відповідальності за ст. 79, ч. 2 ст. 80 КК РСФСР 1922 р. [31]. Декретом ВЦВК СРСР від 30.04.1923 звільнялися від кримінальної відповідальності особи, засуджені до позбавлення волі чи примусових робіт, що скоїли злочин уперше, незаможні сім'ї, червоноармійці, інваліди імперіалістичної та громадянської війн і сім'ї загиблих у цих війнах [29]. За визначеннями О. Шарапової, це була податкова амністія [2, с. 17], проте інші науковці наполягають на тому, що зазначена амністія була квазіподатковою, оскільки, незважаючи на суб'єктів (платники податків) та об'єкти (податки), механізм її реалізації – сфера кримінального права [27, с. 27]. Крім Декрету ВЦВК СРСР від 30.04.1923, 07.04.1925 було прийнято Постанову ЦВК СРСР «Про амністію», де передбачалося звільнення селян, засуджених до позбавлення волі або до примусових робіт за несплату сільськогосподарського податку й скасування нестягнутих штрафів і не приведенних до виконання конфіскацій їхнього майна [32]. Як підкреслює Т. Белова, зазначена амністія передбачала звільнення від покарання за скоєні у сфері податків злочини, тому є не податковою амністією, а амністією податкових злочинів [27, с. 67].

Свого розповсюдження податкові амністії набули в зарубіжних країнах. Після II Світової війни у Швейцарії була проведена податкова амністія банківських вкладів Третього рейху [33, с. 87], у 1982, 2001–2002 роках податкова амністія була проведена в Італії [34, с. 88; 35, с. 6], у 1987 році – в Аргентині [36, с. 55], у 1997 році – в Індії [37], у 2004 році – в Бельгії [33, с. 89]. Після розпаду СРСР і періоду «первісного нагромодження капіталу» податкова амністія була проведена в низці пострадянських країн: 2 квітня 2001 р. урядом Казахстану було прийнято закон «Про амністію громадян Республіки Казахстан» [38], у Російській Федерації податкова амністія проводилася відповідно до Указу Президента «Про проведення податкової амністії в 1993 р.» від 27.10.1993 № 1773 [39]. Податкова амністія проводилася в Грузії у 2005 році [33, с. 15] та в інших країнах – колишніх республіках СРСР. В Україні податкова амністія проводилася на підставі Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей уточнення податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість у разі застосування податкового компромісу» від 25.12.2014 № 63-VIII [40] (у межах статті не зупинятимемося на застосуванні законодавцем поняття «податковий компроміс», замість терміна «податкова амністія», оскільки зазначеній проблемі нами приділялася увага в попередніх публікаціях [41]).

Застосування податкових амністій зумовило розвиток наукової думки стосовно цього інституту, його дослідженню приділяли увагу Т. Паєнтко [43, с. 227], О. Селезень [44, с.], О. Палій [45], Н. Поплевичева [46, с. 301], І. Трубін, М. Кармаліта [47, с. 40], І. Безпалько [48, с. 34], Т. Белова [49, с. 25] та інші науковці. За підсумками аналізу їхніх праць можемо констатувати, що податковій амністії притаманні ознаки амністії, а саме: 1) податкова амністія, як і будь-інша, може бути прийнята лише виключно за волевиявленням держави, яке виявляється у виданні певного державно-правового акта. За визначенням Т. Белової,

з фінансово-правового погляду виключне право держави приймати рішення про застосування податкової амністії обумовлено характером податкових відносин, а саме податковим суверенітетом, тобто виключним правом держави в межах власної території встановлювати і стягувати податки [49, с. 26]; 2) податкова амністія включає два аспекти: по-перше, діє щодо певного кола осіб, які не виконали свої податкові зобов'язання; по-друге, пропонує таким особам сплатити певні (додаткові) платежі або виконати податкові зобов'язання в обмін на непритягнення їх до відповідальності за порушення податкового законодавства, що були скоєні ними раніше.

Висновки. Отже, амністія на сучасному етапі не може розглядатися як інститут виключно кримінального чи виключно конституційного права, оскільки регулюється нормами різних галузей права, урахуваючи те, що в теорії права інститут, який складається з норм двох чи більше галузей, визначається як міжгалузевий, на протиположності галузевому (що регулюється нормами виключно однієї галузі права). Системний аналіз правових норм, що регламентують амністію, свідчить про міжгалузевий характер амністії, особливості якого визначаються нормами тієї чи іншої галузі права.

Отже, в результаті генезису інститут амністії в праві еволюціонував, набувши міжгалузевого характеру.

Список використаної літератури:

1. Болгарский Феофилакт : [энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона] : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907. – 477 с.
2. Шарапова О.А. Налоговая амнистия: сравнительно-правовой и историко-правовой взгляд на проблему / О.А. Шарапова // Реформа и право. – 2008. – № 1. – С. 14–32.
3. Соловьев И. Механизмы амнистирования в различных отраслях права / И. Соловьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://отрасли-права.rf/article/8417>.
4. Сотников С.А. Амнистия в уголовном праве России : [монография] / С.А. Сотников. – М. : Проспект, 2010. – 266 с.
5. О снятии судимости с бывших заключённых, добровольно оставшихся после отбытия срока наказания для работы на строительстве канала Москва – Волга : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 16.04.1938 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_ВС_СССР_от_16.04.1938_о_снятии_судимости_с_бывших_заключённых,_добровольно_оставшихся_..._на_строительстве_канала_Москва_–_Волга.
6. О награждении и льготах для строителей канала Москва – Волга : Постановление ЦИК и СНК СССР от 14.07.1937 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/61110>.
7. Николаєно Т. Амністія та помилування як підстави звільнення від кримінальної відповідальності за покарання / Т. Ніколаєнко // Кримінальне право. – 2009. – № 9. – С. 68–71.
8. Об амнистии в ознаменование 40 годовщины Великой Октябрьской социалистической революции : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 01.11.1957 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/571101.htm>.
9. Маляренко В.Т. Амністія та помилування в Україні / В.Т. Маляренко, А.А. Музика. – К., 2007. – 700 с.
10. Ромашкин П.С. Амнистия в советском уголовном праве / П.С. Ромашкин. – М., 1958. – 355 с.
11. Про амністію з нагоди річниці проголошення незалежності України : Указ Президента України від 17.08.1992 № 395/92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uazakon.com/documents/date_5c/pg_ifghwg.htm.
12. Об объявлении амнистии в связи со 100-летием учреждения Государственной Думы в России : Постановление Государственной Думы Федерального собрания Российской Федерации от 19.04.2006 № 3043-IV ГД [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://rg.ru/2006/04/21/amnistia-dok.html>.
13. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
14. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 01.10.1996 № 392/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:амністія/Z960392.html.
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
16. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
17. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
18. Карпушин М.И. Уголовная ответственность и состав преступления / М.И. Карпушин, В.И. Курляндский. – М., 1974. – 443 с.
19. Тищенко К.М. Помилование в уголовном праве / К.М. Тищенко. – М., 1994. – 212 с.
20. Зеленцов А.А. Амнистия в законодательстве России: правовая регламентация и исполнение : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А.А. Зеленцов. – СПб., 2004. – 22 с.
21. Баранникова И.Г. Институт амнистии в России: конституционно-правовые начала : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / И.Г. Баранникова. – Владикавказ, 2010. – 23 с.
22. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон / Н.Д. Дурманов. – М., 1967. – 228 с.
23. Синцова Т.А. Амнистия и помилование в советском государственном праве / Т.А. Синцова // Правоведение. – 1969. – № 6. – С. 118–122.
24. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С.Г. Келина. – М., 1974. – 189 с.
25. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания / В.В. Скибицкий. – К., 1987. – 211 с.
26. Дзидзоев Р.М. Амнистия как конституционно-правовое явление / Р.М. Дзидзоев // Конституционное и муниципальное право. – 2014. – № 5. – С. 41–44.
27. Белова Т.А. Институт налоговой амнистии : дисс. ... канд. юрид. наук / Т.А. Белова. – Саратов, 2015. – 207 с.
28. Никитина А.Д. Первая в мировой истории налоговая амнистия. Указ о «справедливости» (misarum) царя Аммиадуки и его влияние на частноправовые документы в Вавилонии первой половины II тыс. до н. э. / А.Д. Никитина // История государства и права. – 2011. – № 11. – С. 18–23.
29. Об амнистии неплательщиков единого натурального налога : Декрет ВЦИК от 30.04.1923 // СУ РСФСР. – 1923. – № 39. – Ст. 408.
30. О едином сельскохозяйственном налоге на 1923/24 гг. : Декрет ВЦИК и СНК от 10.05.1923 // СУ РСФСР. – 1923. – № 42. – Ст. 451.
31. О введении в действие Уголовного кодекса РСФСР : Постановление ВЦИК от 01.06.1922 // СУ РСФСР. – 1922. – № 15. – Ст. 153.
32. Об амнистии : Постановление ЦИК СССР от 07.04.1925 // СЗ СССР. – 1925. – № 17. – Ст. 130.
33. Каленяк Р.В. Амністія капіталу як економіко-правовий засіб прискорення суспільно-економічного розвитку / Р.В. Каленяк // Сучасні питання економіки і права. – 2012. – № 2. – С. 86–92.
34. Соловьев И.Н. О некоторых элементах государственной политики Итальянской Республики в сфере налогообложения / И.Н. Соловьев // Финансовое право. – 2012. – № 10. – С. 87–93.

35. Басманов Е. Италия борется с налоговыми уклонениями / Е. Басманов // РБК daily. – 2011. – № 5. – С. 6–7.
36. Кричевский Н.А. Амнистия капиталов: зарубежный опыт и российские перспективы / Н.А. Кричевский // Финансы. – 2006. – № 9. – С. 54–57.
37. Мировой опыт амнистии капиталов // Қолданылған материалдарға міндетті түрде www.24.kz сайтына гиперсілтеме берілуі тиіс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pnk.kg/index.php/legalizatsiya-dokhodov-i-imushchestva/158-mirovoj-opyt-amnistii-kapitala>.
38. Об амнистии граждан Республики Казахстан в связи с легализацией ими денег : Закон Республики Казахстан от 02.04.2001 № 173-II [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.google.com.ua/url?url=http://www.eurasiangroup.org/Zakon_ob_amnistii_2.doc&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=2FcZVaPZD4GtUJeqgsgB&ved=0CBMQFjAA&usq=AFQjCNH8Unkw7qP7bc-Z45XshEOyusEjG3w.
39. О проведении налоговой амнистии в 1993 году : Указ Президента РФ от 27.10.1993 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_2607/.
40. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей уточнення податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість у разі застосування податкового компромісу : Закон України від 25.12.2014 № 63-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 6. – Ст. 38.
41. Приходько И.В. Налоговая амнистия или налоговый компромисс / И.В. Приходько // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 5. – С. 222–224. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pap.in.ua/5_2016/67.pdf.
42. Паентко Т.В. Реформування оподаткування доходів і доданої вартості в контексті легалізації фінансових потоків / Т.В. Паентко // Бізнесінформ. – 2014. – № 1. – С. 262–268.
43. Селезень П.О. Податкова амністія у світлі вимог конституційного правопорядку: правовий досвід і Україна / П.О. Селезень // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – № 2. – С. 59–63.
44. Палій О.Л. Податковий компроміс як варіант податкової амністії / О.Л. Палій [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.viche.info/journal/4640/>.
45. Поплевичева Н.Г. Роль держави в запровадженні фінансової амністії / Н.Г. Поплевичева // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 3. – С. 300–307.
46. Трубін І.О. Застосування податкового компромісу та податкової амністії / І.О. Трубін, М.В. Кармаліта // Фінансове право. – 2014. – С. 39–42.
48. Безпалько І.Р. Податкова амністія доходів населення / І.Р. Безпалько // Наукові записки. – 2011. – № 3. – С. 30–39.
49. Белова Т.А. Соотношение налоговой амнистии с иными видами экономической амнистии / Т.А. Белова // Финансовое право. – 2014. – № 8. – С. 25–27.